

УДК 159.923.2

Чайка І. Ю.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЄДНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сучасні дослідження проблем функціонування та розвитку Європейського Союзу відбуваються переважно в руслі методології політичної та економічної науки. В той же час замало уваги приділяється розгляду Європейського Союзу як унікального соціального феномену – соціальної системи нового типу, якій властиві всі системні ознаки, у тому числі цілісність. Суттєвим виміром системної цілісності ЄС є інформаційна єдність, обґрунтуванню особливостей якої присвячена ця стаття.

Ключові слова: Європейський Союз, цілісність соціальної системи, інформаційна єдність.

Современные исследования проблем функционирования и развития Европейского Союза осуществляются преимущественно в русле методологии политической и экономической науки. В то же время недостаточно внимания уделяется рассмотрению Европейского Союза как уникального социального феномена – социальной системы нового типа, которой свойственны все системные признаки, в том числе целостность. Существенным проявлением системной целостности ЕС является информационное единство, обоснованию особенностей которого посвящена данная статья.

Ключевые слова: Европейский Союз, целостность социальной системы, информационное единство.

Modern researches of problems of European Union's functioning and development are carried out mainly within the framework of political and economic science's methodology. At the same time not enough attention spared consideration of European Union as the unique social phenomenon – social system of new type, which all system signs, including integrity, are peculiar. The substantial display of system integrity of EU is informative unity, the ground of features of which this article is devoted.

The keywords: European Union, integrity of social system, informative unity.

Утворення Європейського Союзу (ЄС) як унікального політичного та економічного об'єднання відбулося достатньо недавно. Проте становлення ЄС у його сучасному вигляді є результатом багаторічних та навіть багатовікових зусиль – інтелектуальних, правотворчих, дипломатичних та інших філософів, науковців, представників фінансових та промислових кіл, політичних та суспільних діячів і врешті всіх тих, хто мислив і мислить себе європейцем у найширшому розумінні цього слова.

Європейський Союз, виступаючи об'єднанням держав, не є простою сумою їхніх економічних укладів, політичних систем та соціальних інститутів, оскільки постає як системне утворення, що становить принципово новий тип соціальної системи, яка каталізувалася із ідеалів європейської єдності й отримала практичне втілення в сучасному глобальному світі, ставши і продуктом глобалізації, і її спонукальним чинником.

Уже на початку ХХ ст. цілком серйозно дискутувалося питання про можливість формування Сполучених Штатів Європи. У 1923 р. австрієць К. Калерджі, засновник Панєвропейського руху, закликав до втілення ідеї СШЄ в життя. Дещо пізніше, 5 вересня 1929 р., міністр закордонних справ Франції А. Бріан виголосив промову на Асамблеї Ліги Націй у Женеві. За підтримки свого німецького колеги Г. Стреземанна він запропонував створити Європейський Союз під егідою Ліги Націй. Поширення фашизму у Європі і розв'язування Другої світової війни зробили неможливою реалізацію цієї ідеї, але не означали відмови від неї. Після закінчення Другої світової війни ідея європейської інтеграції продовжує розвиватися, отримуючи шанс на практичне втілення завдяки діяльності У. Черчилля, який у вересні 1946 р., виступаючи в Цюріху, запропонував створити федерацію Сполучених Штатів Європи, основу якої складала би вісь Париж – Бонн, тобто союз Франції і Німеччини. Він заявив: «Я вірю в те, що європейські нації утворюють єдиний фронт, єдиний монолітний блок під егідою європейської ради. Я покладаю свої надії на Сполучені Штати Європи» [3, с. 9]. Проте на цьому етапі становлення європейської єдності переважно відбувалося під ідеологічними гаслами і мало очевидні геополітичні причини, пов'язані з необхідністю для Європи визначити своє місце в біполярному світі, що формувався в цей період. Практичні перетворення, що визначили формування згодом Європейського Союзу у його сучасному вигляді, були пов'язані з економічною співпрацею, яка заклала підвалини і правової, і політичної системи ЄС. У 1951 р. було створено Європейську організацію вугілля і сталі (ЄОВС), а у 1957 р. було підписано Римські договори про створення Євроатома і Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Усі ці організації утворили згодом Європейські співтовариства, перетворені в 1993 р. в Європейський Союз (ЄС).

Сучасний Європейський Союз об'єднує 27 країн-учасниць, які інтегровані до структур ЄС різною мірою, беручи або не беручи участі в Шенгенській угоді, входячи або не входячи в зону євро. За п'ятдесят років існування кількість членів ЄС збільшилася більш ніж у чотири рази, утворивши на сьогодні об'єднання далеко не рівних суб'єктів. Якщо розширення ЄЕС (а згодом ЄС) у ХХ ст. відбувалося переважно з економічних причин, то на початку 2000-х рр. прийняття до складу ЄС, наприклад держав Балтії, багато в чому було пов'язане з необхідністю протистояння геополітичним амбіціям Росії. Країни-члени ЄС різняться за рівнем економічного розвитку, формою державного правління, типами правових систем.

Сучасні дослідження проблем функціонування та розвитку Європейського Союзу відбуваються переважно в руслі методології політичної та економічної науки, зокрема, це стосується робіт М. Араха, В. Громико, Л. Глухарьова, В. Іноземцева, Є. Кузнєцова, В. Копійки, О. Ковальнової, І. Піляєва. У той же час замало уваги приділяється розгляду Європейського Союзу як унікального

соціального феномену, що виступає як прояв нової соціальної реальності, у якій термін «суспільство» перестає викликати однозначні конотації на кшталт «суспільство певної країни» і починає розглядатися як суспільство, наприклад, європейське. Подібний підхід дозволяє здійснити соціально-філософський аналіз феномену Європейського Союзу як соціальної системи. Оскільки Європейський Союз є соціальною системою, то йому властиві і всі системні якості, через це ЄС становить неоднорідне утворення, яке можна б було визначити як систему, яка набуває цілісності. Суттєвим виміром системної цілісності є інформаційна єдність, яка визначає: 1) базові підстави існування системи, що забезпечують її відтворення в процесі розвитку; 2) наявність єдиної інформаційної структури системи, яка відображає належний спосіб організації політичного, економічного, соціального та духовного життя, є частиною суспільної свідомості й зафіксована у вигляді писаних та неписаних норм; 3) цілісне уявлення про нові структурні стани, до яких має еволюціонувати система (образи майбутнього системи) [7].

Саме обґрунтування особливостей формування інформаційної єдності Європейського Союзу як соціальної системи є метою цієї статті.

Важливою підставою, що визначає саму можливість існування Європейського Союзу, є те, що його підґрунтям є ліберальні принципи цінності особистості, превалювання прав особистості, приватної економічної ініціативи, відокремленості церкви від держави тощо. Проте глибинним джерелом ідей щодо цінності людини, її свободи та її прав є християнська ідеологія, і суттєвою підставою формування європейської єдності (в найабстрактнішому розумінні) можна вважати саме християнство. Важливість зазначеної підстави є очевидною, оскільки утворення Європейського Союзу означало необхідність утворення в перспективі в суспільній свідомості європейців особливої європейської ідентичності, яка б не вступала в суперечність із національною ідентичністю. Утворення такої ідентичності, звичайно, можливе лише на підставі універсальних (наднаціональних) цінностей.

Однак сучасна Європа (перш за все Північна та Західна) протягом останніх десятиліть стає надзвичайно неоднорідною не лише в етнічному, ідеологічному плані, але й релігійному. Причиною цьому стала відкрита міграційна політика, що проводилася, починаючи з другої половини XX ст., Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Швецією, Нідерландами. В той час було сформовано два основні джерела трудової міграції: міграція робочої сили з колишніх колоній до метрополій (наприклад, Велика Британія) та імпорту трудових ресурсів із країн третього світу (наприклад, Німеччина). Усього в 1950 р. у країнах Західної Європи проживало близько 300 тис. мусульман, а вже в 1970 р. їх налічувалося 2,7 млн. чоловік. У 2002 р. у Європі проживали вже 18,4 млн. мігрантів, з них близько 9 млн. були вихідцями з мусульманських країн Близького Сходу і Північної Африки, для яких «важливим є збереження традиційного устрою» [4].

У 1948 р. британський уряд ухвалив «Акт про міграцію», що знімав будь-які обмеження для переселення до Великої Британії жителів британських колоній і, пізніше, країн Британської Співдружності. І якщо в 1953 р. до Британії переїхало всього 3 тис. представників країн Співдружності, то в 1961 р. чисельність вихідців із Південної Азії (індійці і пакистанці) досягла 136 тис. чоловік. Сьогодні чисельність мусульманської общини на Британських островах складає більше 1,6 млн. чоловік – це 12 % від всього населення країни. Вплив мусульман у Великій Британії настільки великий, що в країні діють шаріатські суди [4].

У Німеччині різке збільшення кількості мусульман прийнято пов'язувати з політикою трудової міграції 1960-х рр. З метою післявоєнного відновлення економіки держави влада оголосила про масовий набір іноземних працівників. У 1961 р. до країни приїздили в основному турки, з 1963 р. до них приєдналися марокканці, з 1965 р. – мігранти з Тунісу, а пізніше – з Ірану, Іраку, Афганістану. Сьогодні в Німеччині проживає близько 4 млн. іммігрантів, більшість яких приїхали з Туреччини, за загальної чисельності населення Німеччини 82 млн. чоловік [4].

Згідно з опитуванням, таким станом речей незадоволено більше половини корінного населення. За даними Інституту народонаселення в Алленсбасі, 55 % західних і 74 % східних німців вважають, що іммігранти-мусульмани «в соціальному і фінансовому плані обходяться набагато дорожче, ніж та економічна користь, яку вони приносять» [4]. Незадоволеність німців викликає і той факт, що кожен третій іноземець і кожен другий турок у Німеччині є безробітним, що живе на соціальну допомогу. Корінне населення стурбоване тим, що мігранти-мусульмани практично не інтегруються в суспільство, а багато (10–15 %) і не бажають відвідувати спеціальні курси з інтеграції, вивчати мову, культуру, історію і право Німеччини [4]. Проте канцлер Німеччини А. Меркель вважає, що «країна буде змінюватися і далі. Інтеграція є завданням всього суспільства, яке приймає у себе іноземців» [4].

До Франції мусульмани в масовому порядку стали мігрувати після Другої світової війни. У 1970-х рр. робітникам з Туреччини, Лівану, а також Алжиру, Марокко, Тунісу, Сенегалу та інших колишніх французьких колоній влада Франції дозволила привозити з собою сім'ї, унаслідок чого в країну в'їхали не тільки дружини і діти іммігрантів, але і решта родичів. Число мігрантів-мусульман збільшилося з 2 млн. осіб у 1978 р. до 4,5 млн. чоловік у 2000 р. У 2010 р. кількість мусульман у Франції зросла до 5 млн. осіб. У країні діє декілька ісламських організацій [4].

Єдиних мусульманських іммігрантських організацій не існує не тільки в рамках Євросоюзу в цілому, але і в окремих європейських країнах. Американські дослідники відзначають, що серед мусульман немає єдності з жодного суттєвого питання, чи то «початок Рамадана, ізраїльсько-палестинський конфлікт, інтерпретація Корана, взаємодія з європейськими урядами» [11, с. 471].

Законодавства переважної більшості країн-членів ЄС не містять положень, які б зобов'язували мігрантів та членів їхніх сімей до активної інтеграції в суспільство, що їх приймає. Основою імміграційної політики є принцип «мультикультуралізму» (multiculturalism). Мультикультуралізм фактично заохочував «гетоїзацію» (у тому числі і шляхом дозволу на утворення закритих моноетнічних комун) груп-мігрантів, оскільки не спонукав до пристосування до найелементарніших норм життя у європейській країні, не говорячи вже про асиміляцію нових громадян, долучення їх до духовних надбань європейської цивілізації. Такої політики дотримується Німеччина. Фактично її версією є модель «комуналізму», на яку орієнтується Велика Британія.

Нещодавно про кризу політики мультикультуралізму заговорили в Нідерландах. У новому законопроекті про інтеграцію, який виніс на розгляд місцевого парламенту міністр закордонних справ Нідерландів П. Е. Доннір, зазначається, що уряд країни «розділяє суспільну незадоволеність мультикультурною моделлю суспільства» [5]. У супровідному листі до згаданого законопроекту підкреслюється, що влада країни має право вимагати від мігрантів активніше інтегруватися в місцеве суспільство, оскільки інакше суспільство стане роз'єднаним, і «ніхто в Нідерландах не відчуватиме себе удома» [5]. Законодавство Данії містить ряд вимог до іммігрантів, що дозволяє експертам вважати данську політику основою на «жорсткій асиміляції».

Проведення політики мультикультуралізму сприяє прагненню молодих мусульман до самоідентифікації в межах своєї замкненої групи, що породжує явище збільшення релігійності представників другого та третього покоління мігрантів [9]. З іншого боку, не бажаючи асимілюватися, мусульманська молодь усе ж прагне досягти рівня добробуту та соціального статусу, який доступний їхнім співгромадянам-європейцям. Відсутність можливості задовольнити ці престижні потреби так само легко, як і базові, які задовольняються завдяки державній соціальній допомозі, викликає депривацію і може спонукати до різних форм антисуспільної поведінки, починаючи від участі у вуличних заворушеннях і закінчуючи вступом до релігійних екстремістських організацій.

Збільшення релігійності мусульман Європи є доволі загрозливим фактором, оскільки цінності ісламу суттєво відрізняються і від ліберальних, і від християнських цінностей. На переконання мусульман, Бог управляє всесвітом і суспільством, держава і церква злиті, люди сприймаються як єдина маса без відмінностей [8]. В ісламі викликає нерозуміння категорія «індивідуальних прав», оскільки суспільні зобов'язання розглядаються як важливіші [10]. До того ж прихильники ісламу використовують віровчення не лише як світоглядний орієнтир, але і як безпосереднє керівництво в буденному житті, що передбачає утворення специфічних інститутів (від сімейних до правових), що є відокремленими від відповідних соціальних структур держави, у якій проживають мігранти.

Таким чином, наявність у державах Євросоюзу значного прошарку громадян, які не розділяють наріжних цінностей європейської цивілізації та інтегровані до суспільних структур лише на рівні участі у виробничих інститутах та (або) інститутах соціальної допомоги, є загрозливим фактором, що руйнує його інформаційну єдність на базовому генетичному рівні та врешті може унеможливити становлення Євросоюзу як цілісного суспільного утворення. Саме тому логічними здаються намагання урядів Данії та Нідерландів здійснювати політику асиміляції, відокремлюючи духовне життя мігрантів, яке регулюється нормами їхньої релігії, від світського життя, що має здійснюватися відповідно до законів держави.

Якщо розглядати особливості інформаційної єдності Європейського Союзу на структурному рівні, то перш за все необхідно розглянути правову систему. Право ЄС складається з так званого первинного, вторинного і третинного (рішення Суду ЄС). Первинне право – засновницькі договори ЄС; договори, що вносять у них зміни (ревізійні договори); договори про вступ нових держав-членів. Вторинне право – акти, що видаються органами ЄС. Рішення Суду ЄС та інших судових органів Союзу широко використовуються як прецедентне право. Право ЄС має пряму дію на території країн ЄС і є пріоритетом стосовно до національного законодавства держав. Верховенство права ЄС щодо законодавства країн-учасниць є надзвичайно важливим, оскільки забезпечує уніфікацію форми та змісту політичних, виробничих, трудових, соціальних та інших відносин у країнах, чие законодавство різниться не тільки змістовно, але й формується в рамках різних правових систем. Верховенство права ЄС проявило себе ще на етапі його становлення, коли в 1957 р. відповідно до Римського договору частина національного суверенітету була делегована на рівень ЄЕС. Саме з того часу фізичні та юридичні особи держав-учасниць отримали можливість захищати свої інтереси, які не могли бути реалізовані в рамках національного законодавства, у Європейському Суді, спираючись на правові акти ЄС. Справи, які в 60–80-ті рр. XX ст. розглядав Європейський Суд, стосувалися широкого спектру проблем, починаючи від суперечок між юридичними особами та органами виконавчої влади, трудових конфліктів, пов'язаних із дискримінацією за ознакою статі, і закінчуючи врегулюванням достатньо складних проблем із відміною дії парламентського Акту про торговельне плавання у Великій Британії (1988 р.) [3, с. 37–45].

Отже, функціонування права Євросоюзу виступає важливою ознакою, що свідчить про те, що інституціональна структура ЄС є достатньо міцною та ефективною.

Утім деякі питання виникають щодо міжнародної діяльності Європейського Союзу. Відповідно до Лісабонського договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договір про установлення Європейського співтовариства, що набув чинності в листопаді 2009 р., ЄС став правосуб'єктним, тобто отримав

право на укладання міжнародних договорів у визначених випадках. Діяльність ЄС у сфері безпеки та оборони також стала його функцією. Утім держави-учасниці залишили собі право брати участь у міжнародних організаціях, у тому числі військових, наприклад НАТО. Таким чином, на нашу думку, з'являється певна вірогідність того, що виконання міжнародних зобов'язань країн-учасниць може призводити до порушення режиму безпеки інших країн-членів ЄС, оскільки Лісабонський договір передбачає обов'язкову колективну відповідальність. Якщо держава стала жертвою агресії, інші держави зобов'язані надати допомогу і підтримку всіма можливими способами.

Інформаційна єдність великих соціосистемних утворень, таких як Європейський Союз, вимагає наявності такого стану суспільної свідомості, за якого представники і своєї країни, й інших сприймалися б як рівноправні учасники найширшого спектру взаємодій. Проте сучасний ЄС має з цим певні проблеми. Найяскравіше це проявляється у сфері економічної діяльності. Мова йде перш за все про «проблему PIGS» – найвідсталіших в економічному плані країн ЄС, чії негаразди значно загострилися в період кризи кінця 2000-х рр. Серед цих держав – Португалія, Ірландія, Греція, Іспанія. Економічні проблеми країн групи, обумовлені нерівномірністю розвитку економік різних членів ЄС, особливо гостро виявляються на прикладі Греції. Ця країна вступила в ЄС в 1981 р., за подальші 28 років її ВВП збільшився у 8 разів, значно виріс рівень життя, економіка та інфраструктура були суттєво модернізовані. Проте успіхи були досягнуті не за рахунок підвищення ефективності виробництва й зростання конкурентоспроможності національних економік «аутсайдерів» ЄС, а за рахунок систематичного перевищення витрат над доходами (що вело до постійного збільшення державного боргу) і зростання імпорту (що вело до стійкого негативного зовнішньоторговельного сальдо) [6].

Подібна ситуація призвела до того, що представники влади фінансово благополучних країн заявили про необхідність обмежити права національних урядів цих країн у сфері планування бюджетів та навіть відлучити їхніх представників від участі в роботі керівних органів Євросоюзу. Зокрема, канцлер Німеччини А. Меркель у березні 2010 р. звернулася до бундестагу з пропозицією розробити механізм виключення з Єврозони окремих країн, що порушують її фінансову стабільність, а саме країн із надмірним бюджетним дефіцитом. А міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле в травні 2010 р. зажадав поставити бюджетну політику окремих країн Союзу під контроль наднаціональних органів: «Якщо уряди таких країн демонструють систематичну нездатність вести здорову економічну діяльність, то спочатку вони повинні представляти проекти своїх бюджетів на розгляд всієї єврогрупи, перш ніж приступати до обговорення цих документів на національному рівні» [6].

Утім вирішення економічних проблем здійснювалося не шляхом економічних дій, зокрема шляхом повернення країн-аутсайдерів до національних валют із

наступною їх девальвацією, що вважали за слушне відомі економісти П. Кругман, Н. Рубіні, Д. Мак-Уільямс, а реалізація Європейським центральним банком ряду антикризових заходів, які, з одного боку, сприяють подоланню проблеми (наприклад, купівля державних облігацій країн-аутсайдерів), а з іншого – призводять до послаблення міцності європейської валюти. Подібна антикризова діяльність ніби розподіляє важкість кризи на всіх учасників ЄС, що не може не викликати незадоволення країн-лідерів як на рівні урядів, так і громадян.

З іншого боку, у країнах-аутсайдерах звичка жителів до високого рівня життя і значні соціальні очікування, породжені попереднім досвідом функціонування в рамках ЄС, вступили в суперечність із актуальною необхідністю обмежити рівень споживання і поступитися деякими соціальними гарантіями в умовах кризи. Реакцією стали сплески масових протестів. Так, у 2010 р. у Греції відбулися три загальні страйки. Крім того, окремо бастували податківці, митники, лікарі, авіадиспетчери, а в масових акціях протесту брали участь також студенти і пенсіонери. У квітні 2010 р. страйк 20 тис. транспортників Португалії паралізував країну. У вересні того ж року в демонстрації брали участь вже не менше 70 тис. португальців: 50 тис. – у Лісабоні і 20 тис. – у Порто. У тому ж місяці іспанські профспілки, протестуючи проти антикризової програми уряду, що передбачає суттєве скорочення державних видатків, влаштували страйк, у якому, за даними організаторів, взяло участь 70 % іспанських трудівників (а серед будівельників і автовиробників – майже 100 %); при цьому декілька десятків людей було поранено. Наприкінці 2010 р. опозиційні ірландські профспілки вивели в Дубліні на акцію протесту більше 50 тис. людей, тобто більше 10 % населення міста [6].

Отже, ЄС, оголосивши два роки тому про набуття статусу особливого роду держави, продовжує вирішувати проблеми, пов'язані з власною фрагментованістю, яка проявляється зокрема в бажанні її членів користуватися всіма перевагами євроінтеграції і небажанні нести видатки, пов'язані зі співіснуванням в рамках ЄС різних за економічним та соціальним розвитком суб'єктів.

Існування Європейського Союзу в перспективі передбачає наявність більш-менш узгодженого бачення, образу майбутнього на всіх рівнях: від керівного і до кожного члена суспільства. Проте сучасна об'єднана Європа демонструє різні погляди на перспективи ЄС. Існують єврооптимісти і євроскептики (навіть у тих країнах, що входять до Євросоюзу), суттєво різняться підходи до його розширення. Так, відповідно до даних моніторингового дослідницького проекту «Європейське соціальне дослідження» (European Social Survey) у 2009 р. лише Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Іспанія, Кіпр, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Франція, Чехія, Естонія висловили згоду на подальше об'єднання з іншими європейськими державами, причому показники згоди не сягали вище 7,21 бала з можливих 10 (Болгарія), а у країн-засновниць були в рамках нижчої межі: Бельгія – 5,36, Німеччина – 5,25,

Нідерланди – 5,53, Франція – 5,03 [1]. Восени 2010 р. був запропонований проект концепції зовнішньополітичної стратегії ЄС. Автори – міністри закордонних справ Швеції і Польщі К. Більдт і Р. Сикорський. Суть запропонованої ними стратегії полягає в неможливості подальшого розширення Євросоюзу протягом найближчих 10 років [2]. Таким чином, інформаційна єдність і в цьому аспекті є поки недосяжною.

Отже, Європейський Союз, постаючи як унікальний тип нової держави, нині перебуває в процесі набуття системної цілісності, досягнення якої неможливе без формування інформаційної єдності, що передбачає збереження базових цінностей європейської цивілізації, перетворення суспільної свідомості жителів європейських країн у суспільну свідомість європейців і чітке окреслення перспектив розвитку ЄС в найближчій та віддаленій перспективі, які б розділяла більшість громадян.

Література

1. Зоткин А. Проблема расширения ЕС и общественное мнение в Европе [Электронный ресурс] / А. Зоткин. – Режим доступа : <http://odnarodyna.com.ua/articles/4/1761.html>
2. ЕС не планирует расширяться еще 10 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/power/2010/10/24/725570.html>
3. Ильин Ю. Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза / Ю. Д. Ильин. – М. : Спарк, 2002. – 115 с.
4. «Исламская опасность» в зарубежной Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.memoid.ru/node/Islamskaya_opasnost_v_zarubezhnoj_Eвропе
5. Нидерланды поборются за свои ценности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.memoid.ru/node/Islamskaya_opasnost_v_zarubezhnoj_Eвропе
6. Проблемы европейских стран группы PIGS [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.memoid.ru/node/Problemy_evropejskih_stran_gruppy_PIGS
7. Чайка І. Ю. Інформаційна єдність суспільства як вимір соціосистемної цілісності / І. Ю. Чайка // Культурологічний вісник : наук.-теор. щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 28. – С. 81–86.
8. Dixon J. C. A Clash of Civilizations, or Differences of Economic Modernization? Examining Liberal-Democratic Values in Turkey and the European Union. Turkish Industrialists and Businessmen Association [Electronic Resource] / J. C. Dixon // Washington Office. – 2005. – September, 22. – Режим доступа : <http://www.tusiad.us/Content/uploaded/A%20CLASH%20OF%20CIVILIZATIONS%20OR%20DIFFERENCES%20IN%20ECONOMIC%20MODERNIZATION%20092105.PDF>
9. Mulrine A. Europe's Identity Crisis [Electronic Resource] / A. Mulrine // U.S. News & World Report. – 2005. – January, 6. – Режим доступа : http://story.news.yahoo.com/news?tmpl=story2&u=/usnews/20050106/ts_usnews/europesidentitycrisis/
10. Springbord R. Political Islam and Europe. Views from the Arab Mediterranean States and Turkey [Electronic Resource] / R. Springbord // CEPS Working document n. 264, April 2007. – Режим доступа : www.shop.ceps.be/BookDetail.php?item_id=1488
11. Warner C. M. Religion and The Political Organization of Muslims in Europe / C. M. Warner, M. W. Wenner // Perspectives on Politics. – 2006. – September. – Vol. 4. – No 3. – P. 457–479.